

Верховний
Суд

Правові підстави оспорювання заповіту: практика Верховного Суду.

Віктор Пророк –
суддя Великої Палати Верховного Суду

*Онлайн-семінару для суддів місцевих загальних судів на тему:
"Визнання правочинів недійсними: актуальна судова практика", 01.10.2021, на платформі "Zoom"*

I. Право на оскарження заповіту впливає з права на спадщину

1. Постанова ВС КЦС від 15 січня 2020 року у справі № 343/800/17 (провадження № 61-36084св18)

Позивачу було відомо про факт смерті спадкодавця з моменту його смерті, проте до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини або видачу свідоцтва позивач не звертався. З урахуванням наведеного, суд апеляційної інстанції дійшов обґрунтованого висновку, що позивач не довів, що він не міг дізнатися про порушення свого права у встановлені законом строки.

За встановлених судами обставин, коли оспорюваний заповіт фактично не було реалізовано, відповідач успадкував майно у порядку спадкування за законом, а позивач не реалізував своє право на спадкування, оскільки не звертався до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини, позивач не довів, яке його право та яким чином було порушене.

Постанова ВС КЦС від 15 січня 2020 року у справі № 343/800/17 (провадження № 61-36084св18)

Оцінюючи останнє, Верховний Суд виходить з того, що під час розгляду цієї справи судами позивач не довів факт порушення його прав та інтересів, не надавши відповідних доказів прийняття ним спадщини, що відкрилася після смерті батька.

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/86958983>

2. Постанова ВС КЦС від 05 лютого 2020 року у справі №463/579/18 (провадження № 61-11961св19)

У справі, що переглядається, встановлено, що позивач на час відкриття спадщини постійно не проживав із спадкодавцем та впродовж шестимісячного строку з часу відкриття спадщини не подавав нотаріусу заяву про прийняття спадщини (частина перша статті 1269 ЦК України), що ним не заперечується. Таким чином, позивач, будучи обізнаним про смерть батька протягом 2010–2019 років, у передбаченому законом порядку не вчинив дій щодо прийняття спадщини та з часу її відкриття не заявив про свої спадкові права. Питання про встановлення додаткового строку для прийняття спадщини після смерті батька позивач також не порушував (стаття 1272 ЦК України). Враховуючи, що позивач не є особою, яка прийняла спадщину після смерті батька, колегія суддів дійшла висновку, що оспорюваний заповіт на його спадкові права не впливає та їх не порушує. У позивача відсутня юридична заінтересованість у встановленні заповіту недійсним, оскільки право, за захистом якого позивач звернувся до суду (право на спадкування), йому не належить внаслідок спливу строку на його реалізацію.

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/87601923>

II. Не внесення відомостей про заповіт до реєстру

Постанова ВС КЦС від 13 лютого 2019 року у справі №588/1278/17 (провадження №61-39857св18)

Доводи заявника в касаційній скарзі про те, що оспорюваний заповіт не внесено до реєстру для реєстрації нотаріальних дій та до алфавітної книги обліку заповітів, що в силу вимог статті 1257 ЦК України, свідчить про його недійсність, є безпідставним, оскільки виявлене порушення посадовою особою порядку ведення реєстру для реєстрації нотаріальних дій є недостатньою підставою для встановлення факту порушення вимог щодо форми і посвідчення оспорюваного заповіту та як наслідок його нікчемності, оскільки, як встановлено судами, форма оспорюваного заповіту відповідає вимогам статті 1247 ЦК України, він посвідчений у відповідності до вимог статті 1251 ЦК України та зареєстрований у спадковому реєстрі.

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80396036>

III. Наслідки незазначення, з якої саме причини заповідач не може підписати заповіт особисто

1. Постанова ВС КЦС від 06 березня 2018 року у справі № 0910/1403/2012-ц (провадження № 61-2900св18)

Відповідно до положень частини другої статті 1247 ЦК України заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення. Заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо особа не може особисто підписати заповіт, він підписується відповідно до частини четвертої статті 207 цього Кодексу.

За змістом частини четвертої статті 207 ЦК України якщо фізична особа у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписатися власноручно, за її дорученням текст правочину у її присутності підписує інша особа. Підпис іншої особи на тексті правочину, що посвідчується нотаріально, засвідчується нотаріусом або посадовою особою, яка має право на вчинення такої нотаріальної дії, із зазначенням причин, з яких текст правочину не може бути підписаний особою, яка його вчиняє.

Постанова ВС КЦС від 06 березня 2018 року у справі № 0910/1403/2012-ц (провадження № 61-2900св18)

Обставин про те, що волевиявлення заповідача залишити 1/3 спадку особі, яка здійснювала за нею догляд, не було вільним та не відповідало її волі, не встановлено, а наявність у заповідача хвороби й неможливість у зв'язку з цим підписати заповіт особисто підтверджується підписом свідків.

Таким чином, сама по собі відсутність вказівки у посвідчувальному написі на причину, з якої текст заповіту не міг бути підписаний заповідачем особисто, за встановлених обставин неможливості підпису заповіту за станом здоров'я не свідчить про дефект форми заповіту та його недійсність у зв'язку з цим.

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72850426>

2. Постанова ВС КЦС від 13 лютого 2019 року справа № 473/1584/16-ц (провадження № 61-8101св18)

В заповіті міститься лише посилання на похилий вік заповідача без посилання на фізичні вади заповідача, які б перешкождали її самостійно підписати заповіт; у заповіті зазначено, що його складено та посвідчено вдома заповідача за адресою її реєстрації, тоді як фактично вона постійно мешкала за іншою адресою; заповідач могла в момент складення та посвідчення заповіту розрізнати його текст і особисто його підписати, тоді як через вади слуху була позбавлена можливості сприймати прочитаний її текст. З огляду на вказані обставини суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про порушення порядку його посвідчення.

Правильність висновку суду апеляційної інстанції про відсутність передбачених законом підстав для підписання заповіту замість заповідача іншою особою, що є порушення вимог щодо його форми підтверджено встановленими обставинами.

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80521404>

IV. Визнання заповіту дійсним

Постанова ВС КЦС від 31 березня 2020 року у справі №348/1259/18 (провадження № 61-7353св19)

Заповіт за змістом і формою не відповідає вимогам статті 1247, частини четвертої статті 207 ЦК України та Порядку, а тому на підставі частини першої статті 1257 ЦК України суди обгрунтовано вказали про його нікчемність.

Не допускається визнання дійсним заповіту, який є нікчемним у зв'язку з порушенням вимог щодо його форми та порядку посвідчення, оскільки норми глави 85 ЦК України не передбачають можливості визнання заповіту дійсним.

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/88641472>

V. Наслідки нікчемності наступного заповіту

Постанова ВС ОП КЦС від 01 березня 2021 року у справі № 473/1878/19 (провадження № 61-20469сво19)

Частиною першою статті 216 ЦК України передбачено, що недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

Згідно з частиною четвертою статті 1254 ЦК України, якщо новий заповіт, складений заповідачем, був визнаний недійсним, чинність попереднього заповіту не відновлюється, крім випадків, встановлених статтями 225 і 231 цього Кодексу.

Тлумачення вказаних норм свідчить, що:

- частина четверта статті 1254 ЦК України стосується тільки тих випадків, за яких новий заповіт визнано недійсним через дефект волі заповідача на підставі статті 225 ЦК України (заповідач у момент вчинення заповіту не усвідомлював значення своїх дій та (або) не міг керувати ними) чи статті 231 ЦК України (заповіт вчинено під впливом насильства), дія попереднього заповіту відновлюється;

Постанова ВС ОП КЦС від 01 березня 2021 року у справі № 473/1878/19 (провадження № 61-20469сво19)

- частина четверта статті 1254 ЦК України розрахована тільки на визначення правових наслідків недійсності оспорюваного заповіту (відповідно до статей 225 і 230 ЦК України) і не регулює впливу нікчемності заповіту на відновлення попереднього заповіту;
- частина четверта статті 1254 ЦК України не може регулювати правові наслідки нікчемності заповіту. Це обумовлено тим, що нікчемний заповіт не породжує будь-який правовий результат;
- при нікчемності другого заповіту слід вести мову не про відновлення чинності першого заповіту, а про те, що вчинення наступного нікчемного заповіту, не може скасовувати попередній заповіт;
- положення частини четвертої статті 1254 ЦК України є виключенням із загального правила про наслідки недійсності правочину, а отже, за аналогією застосовані бути не можуть. Також немає підстав застосовувати аналогію закону (частина перша статті 8 ЦК України), оскільки питання наслідків нікчемності правочину (у тому числі й заповіту, як одностороннього правочину) врегульовані частинами першою та другою статті 216 ЦК України.

Постанова ВС ОП КЦС від 01 березня 2021 року у справі № 473/1878/19 (провадження № 61-20469сво19)

Суди попередніх інстанцій не врахували, що нікчемний заповіт не породжує настання правових наслідків, тому не впливає на попередній заповіт та не може його відновлювати чи скасовувати. Тому доводи касаційної скарги, що наступний нікчемний заповіт не скасовує попередній, є обґрунтованими.

За таких обставин Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду вважає, що наявні підстави для відступлення від правового висновку Верховного Суду, викладеного у постановах колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 січня 2019 року в справі № 755/15670/16-ц (провадження № 61-27010св18), від 30 жовтня 2019 року в справі № 695/506/13-ц (провадження № 61-21968св18) та у постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 19 червня 2019 року в справі № 98/3558/16-ц (провадження № 61-19671св18).

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/95904937>

VI. Посвідчення заповіту поза нотаріальним округом

Постанова ВП ВС від 25 травня 2021 року у справі № 522/9893/17 (провадження № 14-173цс20)

Немає жодних підстав вважати, що посвідчення нотаріусом правочину поза межами свого нотаріального округу тягне нікчемність заповіту.

Якщо нотаріус посвідчив заповіт особи не в межах свого нотаріального округу, це не впливає на форму правочину і не підпадає під ті вимоги про порядок його посвідчення, які містяться в ЦК України та тягнуть нікчемність заповіту відповідно до частини першої статті 1257 ЦК України.

Викладене дозволяє дійти висновку про юридичну необґрунтованість визнання заповіту нікчемним лише в разі його посвідчення нотаріусом за межами нотаріального округу. За відсутності норми, якою би передбачався такий негативний наслідок, в суду немає підстав для визнання заповіту нікчемним.

Постанова ВП ВС від 25 травня 2021 року у справі № 522/9893/17 (провадження № 14-173цс20)

У зв'язку із зазначеним та з урахуванням наведеної позиції ВП ВС для вирішення подібної категорії спорів відступила від висновку про застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в постанові Верховного Суду України від 20 лютого 2013 року у справі №2-2502/2011 (провадження № 6-2цс13).

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/98235794>

Дякую за увагу!

- Верховний Суд,
вул. П. Орлика, 8, м. Київ, 01043,
- <http://supreme.court.gov.ua>